

hajlik újításokra akkor sem, mikor azok már kívánatosak. Álljon túl nagy hatalom rendelkezésére és tudja a következő nemzedéket ellenállás nélkül a változtathatatlan meglévőbe belekényszeríteni, akkor saját előregedő életformáját nyújtja csak meg és kimozdít-hatatlan tehetetlenségi erőként áll minden megújulás útjában.

Kivéve, ha ... és itt van az egész forradalom próbaköve: ha a vezetőválasztás mindig a megfelelő embereket emeli a nemzet élére. Nagy kísérletek sohasem mulnak el nagy haszon nélkül, és ki tudja, milyen titkot rejt magában a szerves egységként meglátott és összefogott nemzet, amelyben nem az egyén, hanem az összesség a hordozója minden értéknek és jövővé teremtésnek, és amelyben a politikai nevelés a nemzetet építő cselekedetek legfontosabbika?

Kiss Árpád.

A játékról.

A kisgyermek természetes magatartása a játék. Kezdve az első hetektől, amikor apró kezeit játékosan mozgatja, nézegeti, a tárgyakkal való csöndes babrálgatáson át a két-három éves gyermek fejlettebb játékáig ez az egyetlen foglalkozása az alacsonyabbrendű, szabályosan váltakozó életfunkciók mellett. Amíg az utóbbiak bizonyos állandó keretet adnak a gyermek életrendjének és ritmusukkal biztosítják a testi fejlődés egyenletességét, — a játék sokféleségével a leggazdagabb és a legváltozatosabb életformát teremti meg körülötte. Emellett természetesen szoros összefüggést találunk a gyermek fizikai és játékos élete között, hiszen ebben a korban még nagyon erős az ösztönök uralma.

Hogy a játékról — mint a beszéden kívül a gyermek egyetlen szellemi megnyilvánulásáról — beszélhessünk, ismernünk kell a magánosan játszó gyermeket és a társakkal játszó, meg kell figyelniük a spontán és a kívülről elindított játékot és a gyermek hangulatát, amint készségesen, elragadtatva vagy ellenszenvvel viseltetik a játék iránt.

A harmadik életévben kezdődik a játéknak az a formája, amelynek már funkcionális szerepe van. Vagyis fellépnek a játék és az élet közötti összefüggések, a kétéves gyermek megfigyelőképessége már messzire terjed, képzelete erősödik és a játék gyakran bizonyos tevékenységek begyakorlására szolgál. Lelkivilágát ez a legnagyobb mértékben betölti, még sokkal inkább, mint a kisebb gyermekét, akinél a fizikum kívánságai szüntelenül elnyomják a magasabb lelki funkciókat. Épen ezért, a játék körül vizsgálódva, azt a nagyon is termékeny kort fogjuk kiválasztani, amely a gyermek második és harmadik születésnapja között telik el és amelyben a játékon át lassanként megismerkedik a tárgyi világgal.

Ha szorosabban szemügyre vesszük ezeket a játékokat, megállapíthatjuk, hogy már a kétév-körüli gyermek játéka is — a

játék szociális formáját tekintve — nagyjából kétfélek, mégpedig a gyermek magános foglalatosságára, másrészt olyan játékok, amelyekhez társra van szüksége. Játstótársai azonban ekkor még nem a vele egykoruak; a gyermek ebben a korban legtöbbször még nem rendelkezik kellő önállósággal és alkalmazkodóképességgel ahhoz, hogy hasonlókoruakkal szemben a kezdeményezésre, vagy akár csak az együttműködésre is képes legyen. Játstótársa ekkor még a felnőtt, aki hajlik és átalakul a gyermeki szükségletek szerint, aki megadja az alaphangot vagy kellő módon fogadja a gyermekétől eredő indítványokat. Ez az oka annak, hogy a kisgyermek játékaiban még nem lép fel a harci ösztön, amely általában a nagyjából egyenrangúak legyőzésére szokott irányulni, és annak, hogy a gyermek ekkor még teljesen a családé, még nem kívánczik ki belőle és nem kószál el szokott környezetéből. Ezért nevezi Aristoteles ezt a kort — némi túlzással a hetedig életéig — az ápolás korának, amikor is a gyermek még teljesen a felnőttek gondoskodására szorul.

A nevelőnek talán ebben a korban van a legnehézebb dolga. A gyermek előtt elejtett szavak és mozdulatok most azért kapnak olyan nagy súlyt és jelentőséget, mert ránézve minden szó és minden mozdulat egy-egy első benyomás, amely kitérőhatetlenül övé lesz és megmásíthatatlanul alakítja egyéniségét. Ez az a kor, amikor a szülők csodálkozva tapasztalják, hogy »milyen jól megjegyezte«, amit látott vagy hallott; sokszor csak órák vagy napok múlva derül ez ki, a környezet legnagyobb bámulatára. Holott ez a fejlődés legtermészetesebb eszköze; a bontakozó lélek figyelni kezd, felfog és tanul. Az ember megfigyelőképessége aránylag sohasem olyan erős, mint épen ekkor, de nincs is többé szüksége rá, mert ebben a korban van a legtöbb elsajátítanivalója, mert ekkor szakad tudatlan lelkére az egész megismerésre lett mindenség és soha többé nem találkozik ilyen hatalmas feldolgozni való anyaggal.

A nevelőnek tehát épen ezekben az időkben nagyon óvatosan kell eljárnia a játék irányításában. Oly módon kell felügyelnie a gyermek játékaiban, hogy azokat a lehető legkisebb mértékben befolyásolja. A beleszólás joga tulajdonképpen csak akkor illeti meg, ha vagy a gyermek egészsége, élete van veszélyben, vagy pedig olyan káros, illetőleg erkölcstelen tulajdonságok lépnek fel, amelyeknek idejekorán más irányt kell adni. A gyermek magános játékeitől tehát a lehetőség szerint távol kell tartania magát — ezt már csak az önállóságra való nevelés is megkívánja — s a szociális játékokat is úgy kell irányítani, hogy azokban a gyermeké legyen a vezető hang, hogy akarata, képzelőereje és ügyessége kellőképpen érvényre jusson.

Ennyit a háttérben álló nevelő szerepéről. És most próbáljuk megkeresni azokat a konkrét formákat, amelyekben a két-három éves gyermek játékosztöne megvalósul.

A kisgyermek játékaiban jelentős része szabad teret kíván. Így sokkal nagyobb a változatosság a vidéken élő gyermek játékos megnyilvánulásaiban, mint a városi gyermekéiben. Még töb-

bet jelent azonban a falu világa a városi gyermeknek, aki — hirtelen felszabadulva a szűkreszabott élet nyomása alól — vidékre kerülve, akadálytalanul kiélheti korlátozott játékosztómét. Az ilyen gyermeknek szűk fővárosi utcákhoz szokott szeme eleinte zavartan ugrál ide-oda a természetnek ránézve új látni-valóin és a sok képet apránként fogadja be és dolgozza fel élménnyé. Az első napokban félénken ragaszkodik a felnőttekhez, a tágas kert és az ismeretlen állatok megfélemlítik. Később megbarátkozik ugyan az új környezettel, de ez a rokonszenvező kapcsolat még sokáig nem fejlődik teljes bizalomná. Még nem kalandozik el messzire és amikor kedvelt állatait meglátogatja, erősen kapaszkodik kísérőinek kezébe. Ha a kutya a közelben van, mindjárt védelmezőt keres és ez annál különösebb, mert az első napon odavitték a kutyához, megsimogatták előtte és elmagyarázták neki, hogy a kutya jó és nem bánt senkit. De a félelem ösztönét a legkörültekintőbb nevelés sem küzdheti le; az a gyermek, aki sohasem félt a sötét szobában, mégis megijed, ha idegen vagy kevésbé megszokott személy közeledik ágyához és ha sohasem is ijesztgették kiáltó hangon, mégis összerázkodik, amikor valamiféle dörgő hangot hall.

A gyermek tehát nagyon tiszteli az állatokat, de ez nem tartja vissza attól, hogy napjában többször meglátogassa őket és a ketrec előtt állva füvet dobáljon eléjük. Erzi, hogy az állat közeledik hozzá és vár tőle valamit, mint általában, ha embert lát és ez meg a felnőttek példája indítja őt arra, hogy füvet tépjen a malacoknak.

Ez az állatok iránti vonzódás több a pusztá kíváncsiságnál. A fejlődésnek ezen a kezdeti fokán a gyermek még erős közösséget érez a vele egyformán kiszolgáltatott élőlényekkel. Ő ugyanúgy, mint kedvelt állatai, a környezet ápolására szorul és tehetlensége megköti őt, mint az ólba, ketrecbe zárt állatokat. Az ő életében is középponti szerepe van még az étkezéseknek, azt mondhatjuk, hogy a vegetatív életmódnak ez az elsődleges formája saját életrendjére emlékezteti. A tanulmánygyás és a közösségi érzés mellett azonban van egy harmadik, nem kevésbé jelentős tényező is és ez éppen a játékosztón. Az állatok, amelyeket eddig csak képeskönyveiből ismert, ime, meglevevőnek előtte, képzelete és a valóság itt valami különös módon egyesülnek egymással, a papíron megszokott kutya élő mása, ez a hús-vér eleven holmi itt mozgolódik szeme előtt és valamiképpen úgy tesz, mint az emberek, de mégis egészen más. Az állat ránézve különös átmenet a játék és a valóság, a játék és az ember között és ez teszi olyan vonzóvá. Az állat az élő játékszer, félelmes játékszer ugyan, de ijesztő volta csak még jobban növeli érdekességét.

Magános játékaiban sem felejtja el az állatokat, annál kevésbé, mert hiszen a gyermekszobában ott van a faló, a szőr-kutya és a képeskönyvek festett állatkái. Hogy valóban összefüggést érez az állat és az ember között, ezt bizonyítja egyik önálló játékaival. Füvet tesz a faló elé, majd bánatosan megállá-

pítja, hogy a fű nem kell neki. »Beteg a lovacska, egész, egész josszul van.« És az orra alá tartja a kezét: »Bevenni óvosságot. Meg fog gyógyulni.« Később csalódottan: »Nem tudja bevenni óvosságot.« Tehát először meg akarja abrakolni a lovat, amint ezt az istállóban látta. De mert a ló nem kér belőle, betegnek véli, mert neki sincs étvágya, ha beteg, és ezért orvosságot akar neki adni, hiszen ilyenkor őt is azzal gyógyítják. A játék tehát minden mozzanatában a való élet analógiája, csakhogy kissé szokatlan összeállításban. Az állat és az ember körüli tapasztalatai összefolynak és végül a játék megtörik a faló tökéletes közömbösségén.

A fenti összefüggést egy másik példa is jól megvilágítja. A kislíu a mezőn nagy izgalommal figyeli a hazatérő csordát. Később valahonnan zongoraszó hallatszik és amikor erre figyelmeztetik, kijelenti: »Mútején zongorázik.« Gondolatait annyira lefoglalja az, amit látott, hogy tréfán kívül a tehenet ruházza fel ilyen emberi képességgel. Valamivel később hasonló jellegű, de negatív megfigyelést tesz. Miután sokáig nézte a közelben épülő házat és a falusi templomot, egy arramenő lovaskocsit alaposan megszemlélve, megjegyzi: »Lovacsának nincs temploma.« — Gondolatban is sokat foglalkozik az állatokkal. Egyszer evés közben csodálkozva nézi a körülharapdált süteményt: »Ojoszlán. Itt a feje, itt a lába.« S hogy valóban vonzódik az állatokhoz és hogy tekintélyük is van előtte, mutatja egyik gyakori játéka is. Ugatva, ugrálva megy végig a szobán és közben azt hajtogatja: »En vagyok a Morgó kutya.«

Ez az azonosító tendencia különben is nagyon gyakori és itt már az utánozó ösztön is nagy szerepet kap. Az előbbihez hasonló játéka, amikor feszes lábbal lépked az úton és »katona bácsi«-nak nevezi magát. Itt meg kell emlékeznünk a játékoknak arról a közismert csoportjáról, amelyet sokan a játék egyedüli formájának tartanak¹ és ezek az *utánozó játékok*. A gyermek kalapot, táskát kér és utazik. Megáll a ház előtt és sív: »Végállomás! Így kiabált kalauzbácsi.« Megigazítja a szőnyeget és azt mondja: »Kitakajítottam.« Megfogja a seprűt, végigvonszolja a földön és »Szok dolgom van« felkiáltással nem hajlandó azt kiadni a kezéből. Ha cigarettát lát, ő is rögtön füstölni akar; orrára teszi a pápaszemet és az ujságot kezébe véve, értelmetlen szavakat mormog: »Óvaszok.« Éspedig értelmetlen szavakat azért, mert ránézve teljesen értelmetlen, amit a többiek olvasnak, mert fogalma sincs, mi állhat az ujságban, ezenkívül természetesen nem is gondolkozik még olyan gyorsan, hogy hamarjában épkezláb mondatokat tudna kitalálni.

Ezekről az utánozó játékokról nem lehet újat mondani. Jelenlétük a legkönnyebben érthető a játéknak valamennyi formája közül. A gyermek sokat lát maga körül, tanul és tapasztal. Az utánzás leginkább megfigyelőképességére vall, annak fejlettségi fokát mutatja, de van benne bizo-

¹ Közismert és egy időben teljesen elismert is volt Wundt utánzási elmélete.

nyos begyakorlási tendencia, amely a jövő élet tevékenységeire irányul² és főképen nagyfokú fogyatékosági érzés; a nagyok utánzásával mintegy maga is naggyá lesz, kinő gyermeki énjéből, méltóságot szerez önmaga és a világ előtt.

Az utánzó játéknál érdekesebb folyamat az, amelyben a kétéves gyermek játékanak affektív mozzanatai fokozatosan értelmiékké alakulnak. Már a realitás eseményeiben is megmutatkozik ez a változás. Amikor anyját a vonathoz kíséri és mindenki a búcsuzás kétségbeesett jeleit várná, a kisfiú sürgetően fordul az édesanyja felé és felszólítja a beszállásra. Miután anyja felszállt, a gyermek megnyugszik és most már csöppet sem törődik az elutazóval, ellenben feszült figyelemmel kíséri a kalauz és a vezető mozdulatait, az induló mozdony zakatolását és éles sivítással utánozza az indulást jelző sipot. Azután gépiesen integet és ismételteti a szájába adott búcsuszavakat, de közben sem veszi le személt a mozdonyról és a kalauzról. Ebben a pályaudvari izgalomban részt kap a fiúgyermek természetes technikai érdeklődése is, ugyanilyen kíváncsisággal közeledik most már minden járműhöz, szerszámhoz és a hasonló jellegű játékszerekhez.

A kétéves gyermek még gyakran kíváncsodik a felnőttek ölébe, mert gyöngédségre vágyik és szereti, ha kényeztetik. Azonban ezek az érzelmi megnyilvánulások is értelmibb színezetet öltenek. Az ölbenülés ténye már nem elégti kif a kisfiút, ilyenkor mindig valamilyen játékot követel, éspedig legjobban azt szereti, ha rajzolnak neki. A *rajzolás*ban annak a gyönyörködtető játékoságnak a fordítottja okoz neki örömet, amelyet az élő állat megpillantásakor érez. Az elébevetett kép, az ismert valóság kicsinyített, hozzászabott mása a ránézve sokszor hozzáférhetetlen tárgyakat és élőlényeket hozza közel és megfoghatóvá, sőt felfoghatóvá tesz számos ismeretlen fogalmat. De emellett a rajzolás varázsa méginkább abban van, hogy szertelenül, a felnőttektől már eleve megszerkesztett unalmas rendszer nélkül követi a képzeletet, — az engedelmes plajbász megvalósít mindent, ami a gyermeknek az eszébe jut és abban a változatos sorrendben, ahogy ő kívánja.³

Ezen a ponton találkozunk a játék először a művészettel. A képzelet szerepe mindkettőben elsőrendű, csak hogy az ezt kísérő motívumok egészen mások. A művészet maradandó eredményre törekszik, a játék legtöbbször a pillanat kiélési formája; az alkotás majd mindig gyötrellemmel jár, a játék gyakrabban élvezet mint munka.⁴

² L. a Groos-féle begyakorlási teóriát.

³ Itt emlékeztetnünk kell a primitív népek kifejezési formáira. A legelső művészi megnyilvánulások mágikus jelentőségéből a gyermeki rajzokban is fellelhető valami: a jellegzetes vonások ábrázolása abból a célból, hogy az ábrázolt tárgy vagy személy mintegy megjelenjék a szemlélő előtt és a kép szimbólikus jegyeivel helyettesítse a térben vagy időben távolabb létezőt, — függetlenül attól, hogy az ábrázolásnak a mágikus művészetben további valóságos jellegű rendeltetése van, — ez a közös tényező a primitív ember és a gyermek ábrázolási módjában.

⁴ V. ö. *Prohászka Lajos*: Az esztétikai nevelés feladata. Egyetemi előadás.

De nemcsak lefolyását és eredményét tekintve különbözik a játék erősen a művészettől, hanem keletkezésében, indítóokaiban is. A művészet egyetlen mozgatója és feladata, hogy kifejezze az alkotó gondolat- és érzelmvilágát, a játékban ez a kifejeződési vágy párosul egy megvalósítási törekvéssel. Itt ne legyen félreértés, természetesen a művészet is megvalósít, de nem tekintve a legszolgáibb naturalizmust, a megvalósítás mindig egy belső világ kivetítése, ép ezért mondtuk, hogy a művész egyedüli célja, hogy kifejezze magát. A kisgyermek megvalósítási törekvése elsősorban a külvilágra vonatkozik, annak lényei, tárgyai és eseményei alkotják még ebben a korban az ő világát, mert — amint már erről szó volt — a befogadásra váró matéria olyan nagy, hogy még nem igen jut ereje és ideje többre. Az Én felfedezésének koráig tehát főképen a képzelet munkája és még nem annyira az élmény-feldolgozás módjának egyszerűsége adja meg a játéknak esztétikai vonását. Ez természetesen nem jelenti azt, mintha az esztétikumnak nem volna szerepe a kisgyermek játékában, sőt még azt sem, mintha a játék nem mutatna legtöbbször individuális vonásokat.

A gyermek esztétikai érzéke nemcsak hogy erősen különbözik a művészettől, de bizonyos vonatkozásaiban még annyira kezdetleges, hogy azzal semmiképen sem hasonlítható össze. Párhuzamot vonhatunk azonban az átlagfelnőtt és a kisgyermek szép-érzéke között és azt fogjuk látni, hogy a gyermek két-három éves korában olyan értelemben, ahogyan mi a szépről beszélünk, még nem tud. Nála a szép fogalmát pusztán pszichológiai mozzanatok határozzák meg. A többé-kevésbé ügyetlen felnőtt által papírra vetett rajzok kielégítik a gyermek esztétikai igényeit. Nem tesz különbséget, valamennyi egyformán gyönyörködteti, mert a játékoságnak könnyedsége, a képzeletnek mindenhatósága teremtette meg őket és — ami fontos — egyenest a gyermek számára. — Az anya nagyon szép hangon énekelhet gyermekének és egyszer csak csodálkozva tapasztalja, hogy az leintí őt. Ilyenkor nehéz a tiltakozás okát megtalálni, vagy a szövegben van valami neki nemtetsző, vagy pillanatnyi hangulatának nem felel meg az ének ritmusa, esetleg pedig nincs szó másról, mint hirtelen szeszélyről.

A gyermeki lélekben, ahol a fogalmak többsége még annyira tisztázatlan és épen ezekben az időkben éli születés előtti állapotát, a jó és szép fogalma is egészen egymás mellett, sokszor egymásban van. A napsütésben játszó gyermek gyakran kijelenti: »Szép melegem van.« Máskor az anyja ölében ülve, megsimogatja az arcát: »Megcijógtam.« — Miért cirógáttál meg? »Szép az anyu.« Elmulik pár hét és a jelenet megismétlődik, de már a következő párbeszéd kíséretében: »Megsimogattam.« — Miért? »Jó vagy.« Itt tehát világosan kitűnik, hogy először a »jó« kifejezést helyettesítette a »szép«-pel. Egyébként itt nincs szó sem esztétikai, sem erkölcsi ítéletről, csakis egyetlen affektív tényező, a túlaradó szeretet mondatja a gyermekkel ezeket a szavakat.

Visszatérve a képzelet szerepére, még egy példával szeretnénk megvilágítani, hogy mennyire túlteng a gyermek játékában a fantázia a szépérzék rovására. Amikor a gyermek sajátmaga veszi kezébe a ceruzát és összefirkálja a papírost, — ami ebben a korban már gyakran előfordul —, akkor is szép lovokról és emberekrekről beszél és a magaalkotta formátlan jelekben is felfedezni véli, belegondolja azt, amit mi fejlettebb formaérzékünkkel és jóval reálisabb szempontjainkkal nem láthatunk meg bennük.

A gyermeki képzelet kielégítését szolgálja a két-három éves gyermeknél olyan nagy szerepet játszó *mese* is. Ez a mesehallgató kedv sokszor már korábban is megmutatkozik. A gyermek még alig tud egy-két szót, amikor már szüleinek ölébe csimpaszkodik és kéri őket a mesélésre. Értelme ekkor már annyira fejlettnak mutatkozik, hogy szemelláthatólag élvezi és megérti a holló, a róka és a sajt aesopusi fabuláját és ismétlési ösztönét követve számtalanszor elmondhatja magának ugyanazt a történetet. Az ismétlési vágy még kétéves korban is nagyon erős, a kisgyermeknek az ismert dolgok újralátása vagy újrahallása határtalan örömet okoz. Ugyancsak ennek az ösztönnek tulajdonítható az, hogy bizonyos hangokat és mozdulatokat számtalanszor megismétel. A ritmusnak, sőt a monoton ritmusnak ez a nagyfokú szeretete ismét emlékeztet a primitív ember formavilágára, főképen az exotikus zenére.

Az *ismétlő játékok* nagy része mozgással kapcsolatos. A gyermek ugyanis az első évben, de főképen attól az időtől kezdve, amikor járni kezd, különös szeretettel viseltetik a mozgások minden fajtája iránt, mert általuk nő bele az életbe, mert segítségükkel hódítja meg a mindjobban táguló környezetet. A mozgásokkal kapcsolatosan még megjegyezhetjük, hogy — az ismétlő játékokkal éppen ellentétben — a kisgyermek nagyon kedveli azoknak konkrét tartalommal rendelkező, összetett formáját is, a megkeletést, vonzza őt a változatosság, az apró rejtély és annak megoldása. Ezért aránylag korán jelentkeznek játékaik között a bujócskák. Igen érdekes és jellemző a kisgyermek térszemléletére és ehhez kötött logikájára, hogy már akkor is elrejtve gondolja magát, ha eltakarja szemét.

Az ismétlő játékok másik részének eszköze a hang. Különösen nagy jelentőségük van ezeknek addig, amíg a gyermek nyelve alakulóban van. Ebben az időben nagy gyönyörködéssel ismét meg bizonyos újonnan tanult szavakat, számtalanszor egymásután, később pedig az ismert szavaknak, főleg tulajdonneveknek, a legkülönbözőbb önállóan megfogalmazott változatait alkalmazza. Bizonyos periódusokban más-más sztereotíp képzőt fűz a szavakhoz, így majd minden gyermek egy ideig sűrűn használja a -ka, -ke kicsinyítő képzőt, hiszen előtte a felnőttek is mindent becézni szoktak. Ilyenkor gyakori, hogy még az igéket, igeneveket is »kicsinyíti«.

A képzelet, az akarat és a cselekvési vágy leginkább a gyermek *önálló játékaiban* fejeződik ki. Mégpedig azokban az önálló játékokban, amelyeket a gyermek talál ki és ő bonyolít le egye-

dül, amelyek nem indulnak külső impulzusra és nem történnek a felnőttek utánzására. Ilyen közkedvelt játéka ennek a kornak az építés. Az anyag, amely rendelkezésre áll, a néhány színes építőkocka, a változatok sokféle megvalósítására ad alkalmat. A kisgyermek órákon át képes egymásra rakosgatni a kőveket anélkül, hogy egyetlen szót is szólna. Ez a játék kívánja tőle a legtöbb figyelmet, óvatosságot és leleményességet, ezért talán ez is veszi legjobban igénybe szellemét valamennyi játék közül. Egyensúly-érzéke, szimmetria-érzéke és kezűgyessége egyformán résztvesznek a munkában.

Az építő játékban tehát előtérbe jut bizonyos gondolati elem, sőt, itt először már az esztétikum magasabbrendű szerepéről is beszélhetünk. Az ábrázolás ugyanis legtöbbször nem támaszkodik reális alapokra, valósághoz sokszor még jelképes értelemben sincs köze; mire egészen beleéli magát a játékba, elfelejti, hogy házat, templomot akart építeni. Épen ezért, amikor önelégülten kijelenti, hogy szépet épített, anélkül, hogy megnevezné az építmény tárgyát, ennek a kijelentésnek már valóban esztétikai értéke van. Itt már a tetszésnek érdektelenebb formájáról beszélhetünk; a gyermek által készített építmény önmagában tetszik, nem azért, mert valamire hasonlít, emlékeztet, vagy mintha épen valamilyen célt szolgálna. Az építő játékban tehát a fantázia mellett már két másik magasrendű szellemi tulajdonság, a logika és a szépérzék kezdetleges formája is jelentkezik. Természetesen a szép fogalmának megállapításában még itt is szerepel bizonyos — az esztétikumtól független — lélektani mozzanat, mégpedig az a gyönyörérzet, amelyet a gyermeknek saját képzeleti és kézi munkája okoz. Mindezeket egybevetve, azt mondhatjuk, hogy talán a játéknak ez az egyetlen csoportja az, amely valamiképpen alkati rokonságban van a művészi produkcióval.

Utánzó játéknak látszik, de semmiesetre sem nevezhető annak a kétéves gyermek következő önálló játéka. Kaput épít a kockákból, majd egy oszlopocskát a kezébe véve, s azt anyjának nevezve, áttolja a kapun. Megismételve a műveletet, apját emlegeti. Itt tehát a gyermek foglalatosságában már domináló elvont játék bizonyos érzelmi színezetet kap; a kisfiú vágyódik távollevő szülei után és megjártassa érzésüket. Visszagondolva a pályaudvari búcsújelenetre, láthatjuk, hogyan cserélnek fokozatosan helyet az értelmi és az érzelmi tényező, anélkül azonban, hogy az egyik végérvényesen eltűnék; ez a kettő további játékaiban is kölcsönösen kiegészíti egymást.

A szellemiségében egyre fejlődő gyermek önálló játéka közé tartoznak azok is, amelyeket a német gyermekpszichológia »als ob« játékoknak nevez és amelyeket magyarul talán *látszat-játékok*-nak nevezhetünk. Az utánzó játéknak elvontabb és átszellemített formája ez; a gyermeknek már nincsen szüksége eszközökre, hogy bizonyos tevékenységeket megjártsszék. Növekedő képzelete segíti őt, gondolatokkal helyettesíti a valóságos játékszert, a reális tárgyat és mozdulatai szimbólikus jelleget öltenek. Innen már csak egy lépés visz a kezdetleges torna- és tánc-kisérletekig. A

látszat-játékoknak egyik teljesen leegyszerűsített formája az, amikor a kisgyermek egyedül maradván, magában beszél, mintegy mesél magának. Ha a gyermek lelkivilágának imaginárius vonására gondolunk, azt kell mondanunk, hogy ezekben a látszat-játékokban nyilvánul meg legszabadabban a gyermeki psziché.

Azok a játékok ugyanis, amelyeknek tárgyi eszköze van, sokszor okoznak gyötrelmet a gyermeknek. Néha valamilyen konkrét akadály állja útját a játszásban, máskor még nem elég ügyes az illető játékszerhez, vagy a játék formája nem fedi elképzelését. Ilyenkor a tehetetlenség érzése annyira megrendíti, hogy a játék további sikere már nem tudja lecsillapítani. Ennek oka lehet egy előzetes rossz hangulati diszpozíció is; a valamilyen rejtett, de nem feltétlenül jelentéktelen oknál fogva rosszkedvű gyermek, természetesen minden alkalmat megragad, hogy ennek az állapotának levezetődési formát találjon és ebből a szempontból csak önfegyelmét tekintve marad el a meglett ember mögött.

Mint mondtuk, az önálló játékokban, — de a játék mindazon leggyakoribb fajtáiban sem, amelyekről eddig szó volt, — nem szerepel semilyen határozott célképzet, kivéve természetesen a tárgyi világ megelevenítésének gyakran tudatos törekvését. Azonban ez utóbbit tekintetbe véve is, a játéknak valódi értéke önmaga határain belül van, a kisgyermek játéka kifejezetten l'art pour l'art jelleggel bíró tevékenység. Más kérdés most már, hogy a gyermeknek ezt az öncélú és önértékű magatartását részben a gyermek maga, részben pedig a környezet gyakran *eszközüül* használja fel. A gyermek részéről ez legtöbbször védekezés vagy tiltakozás céljából történik, esetleg mások megtréfálására, bosszantására, vagy ellenkezőleg, valamilyen jutalom reményében. A kisgyermekkel foglalkozva, számtalanszor találkozunk ilyesféle apró esetekkel. Pl.: A gyermek ebédel. Egyszerre csak elmegy a kedve az evéstől és építőköveit kéri. Amikor ezeket nem kapja meg, sírásba kezd, majd feláll a széken, le akar szállni, szóval mindenképen ki szeretne bújni az étkezés kényszere alól. Látva, hogy mindez nem használ, hirtelen behunyja a szemét és ravaszkas mosollyal alvást színlel. Egy más alkalommal lerántja az asztalról a virágos vázát és amikor anyja belépi a szobába, a földön mászkál négykézláb, kezében egy szál virággal és mentegetődzve mondja: »Virágot szedek.«

A kisgyermek könnyen teremt játékvilágot maga körül és épen ez teszi lehetővé a nevelőnek is, hogy olykor *eszközüül* használja fel a játékot, mégpedig kárpótlás, vigasz vagy a félelem levezetője gyanánt. Néha mint jutalmat tüzi ki valamilyen feladat elvégzésének esetére, máskor felejtetőként alkalmazza bizonyos elszenvedett fájdalmak után vagy épen azok jelenlétekor, csillapításukra. Amint az orvosságot édes folyadékban könnyen megissza a gyermek, úgy viseli el a testi bántalmat és sokszor a lelki kényszert is észrevétlenül, ha ez játékos formában történik.

* * *

Ha mármost össze akarjuk foglalni a két-három éves gyermek játékos tevékenységeit, akkor azt mondhatjuk, hogy ezek-

nek két főbb iránya van. Az egyik csoportba tartoznak mindazok a játékok, amelyek a környezettel közvetlen összefüggésben vannak. Ilyen a gyermeknek az állatokkal való kedvelt és beható foglalatalkodása és ilyen az előtte lezajló, mindennapos cselekményeknek utánzása. Ezek az utánzó játékok úgy viszonylanak a másik csoporthoz, a külvilággal közvetett viszonyban álló játékokhoz, mint a naturalista művészet az absztrakt ábrázolásmódhoz. Az utánzó játékokban ugyanis a gyermek a *felnőttek körüli dolgok pontos megisméltésére törekszik*, a második csoport játékaiban azonban, amilyen például a rajz — melyet a gyermek játékaának tekinthetünk akkor is, ha mással végezteti — már csak a *való világ elvont jegeinek megjelenítésére irányul*, benne nagyobb szerepe van a képzeletnek, mint a tárgyi világ hű másolásának. Az ilyen fantázia-játékok közé sorolhatjuk a rajz és a mese mellett a gyermek valamennyi önálló játékát, az építést, a kezdetleges konstrukciókat, sőt a már ekkor meg-megjelenő táncot és éneklést is. Ezekben az utóbbi tevékenységekben az önálló képzelet végleg elfoglalja a vezető szerepet, a játék elszakad a tárgyi világtól és már kifejezetten esztétikai színezetet ölt.

Valahol közepén e két kategória között foglalnak helyet az *isméltő játékok*, amelyekben bizonyos sokat ismételt szavak és mozdulatok a külvilág ábrázolására szolgálnak ugyan, de maga az isméltési vágy a gyermek egyik legmélyebb ösztöne és így ezeknek a játékoknak ábrázolási tendenciájuk mellett határozottan kifejező érzékük van.

Tény az, hogy a játék világa valamiféle önálló és a gyermek által teremtett világ, egy magasabbrendű valóság, amely olyan nagy mértékben betölti a gyermek lelkét, hogy a fantázia terméke sokszor hihetőbb előtte, mint a valóság. A kisgyermek ragaszkodik a képzelet megszépítő rózsaszínjéhez és ezért a játék ugyanolyan pszichológiai életfeltétele, mint amilyen biológiai szükséglete a táplálkozás. A körülmények által elnyomott, nemjátszó gyermek minden bizonnyal sérülést szenved, pszichikuma és fizikuma egyaránt megsínyli a játéktalan gyermekkor s ez egyrészt a melankólia és a pesszimizmus, másrészt a nemi ferdeségek és sokféle beteges életforma szülője lehet.

A játék tehát kitérés egy imaginárius világba,¹ benné a képzelet szárnyra kap, a létező és a nemlétező egymásban testet ölt és kiegészíti a való világot. Általán a gyermek felszabadul az életteremtette korlátok alól, és mintegy légüres térben él saját akarata és kedve, a magaalkotta törvényszerűségek szerint. Ez a képzeleti jelleg teszi a játékot esztétikaivá, de emellett bizonyos praktikus célzattal is felruházza. A valóság játékos megszépítése, az ismert világ irrealitássá szűrhető meglevenítése velünkszületett adomány, amellyel lehetővé tétetett számunkra, hogy befogadjunk és magunkévá tegyünk egy olyan hatalmas képeskönyvet, amelyen a világ, hogy könnyűszerrel magunk készítsünk gyermekléptekre szabott lépcsőt arra a hegyre, amely uttalan őserdőkkel meredezik elénk.

¹ Prohászka Lajos: i. m.

Igy, a játékban egy gyakorlati és egy esztétikai komponens ötvözetére bukkanunk. A kisgyermek egyrészt ösztönösen alakítja, építgeti a való világ megszüpített mását, hogy ebben a reális kapcsolatokkal bíró képzeleti világban megfelelő szerepet keressen magának, — másrészt a játék az ösztönök, a vonzalmak, a képzelet és a gondolkodás esztétikai kifejezése, a gyermek egyetlen, őszinte állásfoglalása az étellel szemben, amely iránt a játékban nyilvánítja boldogságát és kételyeit.

A gyakorlati tényező főképen az élmények befogadását, tehát a megismerést célozza, és egyúttal az egyén viszonyának kialakítását ehhez a megismert világhoz, az esztétikai tényező azonban már nemcsak a gyermek ilyesféle reális elhelyezkedését mozdítja elő, hanem egy mélyebb, még sokkal individuálisabb színezetű kapcsolatot hord magában és lassanként egy komplex gyermeki én, egy személyes gyermeki világnézet kiforrásához vezet. Minél fejlettebbek egy gyermek szellemi képességei és minél magasabb kort ér el, annál inkább növekszik a játék expresszionista vonása az impresszionista látásmód rovására, másfelől viszont a játék formája egyre jobban kitágul az individuális irányból a szociális felé.

Visszagondolva még egy pillanatra ezekre a gyermekkori játékokra és arra a fiatal talajra, amelyből születnek, részben elhamarkodottnak, részben pedig agyonbonyolítotttnak kell, hogy érezzük azokat a népszerű és tudományos elméleteket, amelyek a játékról elterjedtek. A tudatlan szülő ösztönös ítélete és a tudós szakember végnélküli boncolgatása között elvész az a kiegyenlítő igazság, hogy a gyermek lelkivilágában az egyszerű és a bonyolult szorosán egymáshoz simul és épen ezért a játék kényes lényegét csak finom ujjakkal és messzetekintő átfogó pillantással szabad érinteni.

Mándy Stejnina.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A dolgozatok jellemnevelő ereje

Az iskolai írásbeli dolgozatok egyéniségformáló kisugárzása tulajdonképen csak egy elsődleges fejezete, elemi foka az írásművészet-szülte irodalom egyetemes jellemnevelő, humanizáló hatásának. Irni — Ibsen szerint — annyi, mint ítéletet tartani önmagunk fölött. A napló, vagy levélíró pl., — e legáltalánosabb két írásfajhoz minden tollforgató legkönnyebben hozzáférközhetik, — állandóan gondosan körülnéző szemlét tart élménykészletei fölött s azokat megválogatva, csoportosítva, bizonyos külső és belső rend föltételei között iparkodik mind a maga, mind esetleges olvasója számára kellemes formába önteni. Lelki gyakorlat, önfegyelem, spirituális természetű műveket, elvonatközás a világtól, a testek, a mozgás, a külsőségek síkjáról minden írás lényege a befelé nézés, a lélek mélye felé fordulás, gyűjtött lelki értékek könnyed átfarmálása, termelt lelki kincsek birokra kelése a kifejezhetőség